

Aleksandar Matković

Filozofski fakultet u Novom Sadu

e-mail: salematkovic@gmail.com

Siva ekonomija duga

Siva ekonomija duga

Aleksandar Matković

Dug je gvozdена рука продукције: он је нужан део процеса који капитал мора проћи да би од апстракције дошао до конкретности. Dug је део остваривања капитала и неодојив је од његове продукције: превазилажењем живог рада он капиталу пружа неопходну основу да несметано менја своје облике. "Магија је дуга у томе што чини да рад нестане."¹ Он уписује будућност у садашњост, претпоставља будући рад као обављен да би надоместио садашњи који то није. Средњовековни су хришћански теолози испрва осуђивали лихварство пошто продаје време које је заједничко свим бићима, да би га потом оправдавали као накнаду за труд уколико се трансакција обавља у име општег добра.² Уз развој капиталистичке привреде, кондензација ће радног времена у дугу омогућити да се садашњост не задужи само неплаћеним радом већ и ishodom његове *eksploatacije: вишkom вредности*. Ово се не надокнађује новцем. Отплату вишка вредности не омогућава ни сам рад по себи. Њу омогућава – његова општа експлоатација.

*Autorski
radovi*

* * *

Prema Marksu, javni je dug odigrao ulogu "jedne od najenergičnijih poluga" prvobitne akumulacije kapitala: on je nadahnuo neproizvodnom novcu stvaralačku snagu kapitala. Poresko opterećenje, sistem zaštitnih carina i razvoj rentijerstva nisu slučajni događaji. U šesnaestovekovnoj se Engleskoj zakup zemlje na rokove i do 99 godina računa po starim cenama, dok vrednost najamnine opada. Nastaje kapitalistički zakupnik koji istovremeno profitira i od malih najamnina i od malog zakupa. Francuskim se seljacima iz osamnaestovekovne Šampanje tokom *ancien régime* dugovanje olakšavalo porezima koji su se zasnivali na trenut-

¹ Neilson, B, "The Magic of Debt, or, Amortise This!", *Mute* 2-6/2007, dostupno na: <http://www.metamute.org/editorial/articles/magic-debt-or-amortise>, 26.1.2013. (prevod: A.M.)

² Više o tome: Andrej Nikolaidis, *U ime oca, sina i svetoga duga*, <http://www.e-novine.com/kultura/kultura-knjige/76624-ime-oca-sina-svetog-duga.html>, 23. 1. 2013.

nom imovinskom stanju dužnika. Međutim, to je samo početak. Nakon prvobitne akumulacije cirkulacija krupnog kapitala protiče kroz čitavo telo javnog duga, i obrnuto. Jer: *zaduživanje je neodvojivo od produkcije*. Kako ovo funkcioniše? Ukratko, udeo se postojanog kapitala (zakup, mašinerija, sirovine) u produkciji uvećava sa razvitkom industrije. S druge strane, promenljivi kapital (nadnice, najamnine, radna snaga) sam po sebi *unutar produkcije* ne stvara kreditni odnos pošto je obavljanje rada strogo *trenutnog* karaktera. U oblasti *produkcije* dug nastaje preko postojanog kapitala, pošto on predstavlja uslove da bi se rad uopšte obavio. Kada ti uslovi nisu ispunjeni – kada proizvodi nisu izneti na tržište, kada kapital nije prešao iz robe u novac, kada je potražnja mala itd. – onda je industrijskom kapitalisti potrebno da se zaduži ne bi li omogućio nesmetani nastavak produkcije. Time je on zapravo kupio višak vrednosti koji je u *pasivnoj* formi kapitala, u vidu novca ležao u bankama. Sada je taj kapital ponovo ušao u cirkulaciju, postao je aktivan i preko kredita nastavio je svoju transformaciju u robni oblik, u vidu kupljenih sirovina. Industrijski kapitalista uključuje sirovine u produkciju i preko njih kapital se uvećava izvlačeći višak vrednosti iz rada. Time se budući neplaćeni rad koristi radi omogućavanja sadašnjeg obavljanja rada. Istovremeno poverilac, u ovom slučaju banka, ostvaruje kamatu budući da je na određeno vreme dao industrijskom kapitalisti *mogućnost* da se koristi viškom vrednosti koji nije stvorio tokom produkcije dok time istovremeno smanjuje količinu kapitala na tržištu koji ne može da se pretvori u robu. Drugim rečima, kapitalu je dat potencijal da se konkretizuje bez obzira na same konkretnosti, kao kapital radi kapitala.

Ovo je najprostija moguća slika odnosa duga i produkcije. Međutim, i ona je sasvim dovoljna da se vidi kako se dug stvara već i u samoj *infras-trukturi*. U tercijarnom sektoru – uslužnim delatnostima i slično – dug se može činiti slučajnošću, nepredviđenim događajem ili posledicom lošeg vođenja posla. Međutim, odavde je jasno da to nije tako. Dug nije samo posledica propalog kockanja akcijama ili investicijama. Rizik u poslovanju posredna je stvar. Fukoov učenik Fransoa Evald beleži promenu u osiguravajućim društvima: od početka 20. veka više nema govora o opasnosti na poslu ili opasnim poslovima, već o riziku. Rizik postaje samo deo računice isplate. Pojam ljudskog kapitala od Adama Smita pa do svoje revitalizacije takode tokom 20. veka igra sličnu igru: više nije reč o tome da li će propasti čitav život jedne individue ukoliko ona svojim obra-

zovanjem ne odgovara tržištu. Prosto – to je deo *rizika*. Međutim, ispod prividne naivnosti govora o riziku krije se nešto mnogo dublje. Riziku je *potreban* subjekt, a ne subjektu rizik. Sa subjektom se od sada kalkuliše na osnovu duga. Sa njim se kalkuliše na osnovu isplativosti investicija koje su uložene u njega. Krivica se svaljuje sa *produkcije na subjekt*. Dug stvaraju kapitalističke institucije, a otplaćuje ga čitava javnost. Zemlje u tranziciji ka kapitalizmu ovo su najviše osetile.³ Zadužuju se neki, a dužnici su svi. Ispod svega ovoga možemo uočiti samo jednu stvar: *nelikvidnost duga nije događaj*, niti tek prelazni, efemerni fenomen. *Nelikvidnost je konstitutivna*. Nelikvidnost je deo same baze kapitalističke produkcije; ona stalno nastaje kao posledica nemogućnosti kapitala da izdrži teret brzine svojih apstrakcija.

*Autorski
radovi*

Dužnička subjektivnost

Pogledajmo sada šta dug čini subjektu, kakav subjekt on priziva. Napre, brzina oscilacija organskog sastava kapitala postala je manijakalna u 20. veku, naročito od kada se zlatni standard postepeno ukidao. Nakon raspada bretonvudskog sistema deviznih kurseva 1971. i nakon američkog ukidanja konvertibilnosti dolara i zlata pasivni, odnosno neaktivni kapital – kapital koji izvan cirkulacije leži u rezervama banaka – izgubio je svoje zlatno telo. On se sada oslanjao na državne obveznice, papirne rezerve koje su banke tretirale kao nekada zlatne depozite. Međutim, to je takođe značilo da se kreditiranje može odvijati izvan granica koje je nekada zlato ocrtavalo.⁴ Kreditiralo se daleko izvan tačke do koje su proizvodne snage takozvanog “realnog” sektora omogućavale da se dugovi zaista ikada i isplate. Ovo je dovelo do promene paradigme finansijske ekonomije: Hadson govori o “superimperijalizmu” Sjedinjenih Država čija je moć upravo u tome da se zadužuje van mere, a Lazarato pominje da je šok iz 1979. trenutak u kojem su se preokrenuli odnosi između dužnika i poverioca: zbog skoka kamata na otplatu rešavanje duga više nije vodilo do njegovog ukidanja, već do njegovog ostvarivanja. Nastaje *zaduženi čovek*, *homo debitor*, koji u sebi spaja istovremeno rad kao rad i rad na sopstvu. Prema italijanskom teoretičaru, više nema razlike između rada i akcije, budući da dug eksploatiše i hronološko i nehnronološko vreme, i radno vreme i slobodno vreme odlučivanja.

Ekonomiju duga stoga određuje dvostruka ekspanzija: subjektivnost se eksploatiše ekstenzivno (budući da se ona ne tiče samo industrijskog rada i tercijarnog sektora) i intenzivno (budući da se odnosi i na sopstvo, na *entrepreneur de soi*, i na menadžment firme).⁵ “Dug danas nema nikakav prvobitni greh. Umesto *maxima culpa*, suočavamo se sa onim što bi se moglo nazvati *minima moralia* duga. Pozajmice se ne daju da bi se isplatile, već da bi se refinansirale. Obuzima nas samo onaj dug koji se neće i koji se ne može nikada izmiriti.”⁶ Odnos suverenosti i valorizacije se menja. Pitanje duga nije samo pitanje individualnog subjekta već i državljanstva uopšte. Jer se javni dug stvara kao deo produkcije, a otplaćuju ga oni na osnovu čijeg tereta je on i stvoren. Pod jarmom duga nestaje monetarna suverenost. Ali ne i suverenost uopšte. Oni koji otplaćuju dug jesu deo neke javnosti, deo države, bez izbora da odlučuju o otplati javnog duga. Nije slučajno što se apatridima često uskraćuju i najosnovnija ljudska prava. S druge strane, Negri i Hart čak će govoriti o odustajanju od logike vrednosti, da zakon vrednosti više ne predstavlja srž kapitalističke ekonomije. Međutim, upravo suprotno tome, instrumenti u službi logike evaluacije nikako ne nestaju, nego se sve više razvijaju. A razvijaju se ne pod nestankom suverenosti, nego pod pretnjom njegovog zaoštavanja. Ukoliko uopšte možemo govoriti o subjektu duga ili dužničkoj subjektivnosti, ne smemo izostaviti da se ona nalazi kao tačka napada između dve velike sile: *suverenosti i vrednosti*.

Posebno, nov je način upravljanja i racionalizacije kapitala *računovodstvo*: vid sinteze koja ima posla i sa suverenosti i sa valorizacijom. Računovodstvo je igralo ogromnu ulogu u produkciji neoliberalne subjektivnosti, pošto je promenilo način na koji se upravljalo u naprednim industrijskim društvima. Prema nekim autorima, potrebno je samo

³ Tako se, samo u početnoj dekadi tranzicije, spoljni dug Republike Srbije duplirao, od 11, 658, 60 pa do 21, 460, 20 u 2009, da bi danas dostigao 25, 54 milijardi evra. Uz to, još je na samom početku krize većina tog duga daleko prevazilazila bruto domaći proizvod: 2009. je spoljni dug iznosio 77,7 % BDP-a prema analizi duga Narodne Banke Srbije. http://www.nbs.rs/internet/latinica/90/dug/dug_1_2012.pdf, 26. i. 2013.

⁴ Zbog čega je dolar u periodu od 1913. do 2013, dakle u roku od sto godina, izgubio 96% svoje platežne moći. Umesto 0.0500, dolar je, kada je kriza tek počinjala 2008, mogao da kupi samo 0.0006 unci zlata. Vidi: Durden, Tyler, 41 Years After The Death Of The Gold Standard, A Look At “How We Ended Up In This Economic Purgatory”, <http://www.zerohedge.com/news/41-years-after-death-gold-standard-look-how-we-ended-economic-purgatory>, 20. i. 2013

da pogledamo razliku u priručnicima tokom školovanja američkih preduzetnika tokom 20. veka: tokom 1940. budućnosti se prilazilo meditativno. Preduzetnicima se nalagalo da prosto mentalno razmotre opasnosti posla i takve su im se prakse i preporučivale uz prateće papirološke tehnike. Nakon dve decenije, meditativni je faktor nestajao i vodeću ulogu preuzima – računovodstvo: posao se planira, budućnost se kao sudbina određuje unapred, ono više nije objekt nego projekt.⁷ Izvesni su *oblici* ponašanja radnika, njihove odluke i odnosi postali *vidljivi* i time – podložni upravljanju. Učinak je radnika prazan pojam ako se ne uzmu *zajedno* i uslovi i posledice ekonomske metrike i modela. Ono čini “neuporedivo uporedivim”⁸: ono pretvara, s jedne strane, konkretni prostor u polje kvantifikacije, dok, s druge strane, pretvara apstraktne šeme kojima se prati kretanje kapitala takođe u proračunljiv vid metrike. Ovde je reč o *dispoziciji* moći koja posreduje između konkretnih ekonomskih situacija i ekonomije kao teorije, koja predstavlja spoj računanja apstraktnog rada i upotrebe disciplinarne moći.⁹ U tom smislu, računovodstvo predstavlja odnos između suverenosti, upravljanja, *vladavine* apstraktnog kapitala i samog kretanja vrednosti i kalkulacije mesta na kojima se višak vrednosti može izvući. Ono ne samo da je optički sistem kapitala nego se putem birokratije ostvaruje ujedno i kao instrument njegove prinude. Ne samo da se pomoću računovodstva kretanje vrednosti čini vidljivim nego se istovremeno na osnovu toga i kalkuliše odnos rada i kapitala. Biće se subjekta duga određuje kroz prizmu finansija. Međutim, dužništvo nikada nije samo finansijsko, ono goni na akciju. Krediti vrše *subjektivaciju*, pošto ukidaju određena ponašanja. Nije reč o tome da produkcija slepo prevazilazi konkretne subjekte, već da ih upravo formira. Ne smemo zaboraviti Marksovo dijalektičko shvatanje ovog procesa: u jednom trenutku rad postaje samo *pojavni oblik* kapi-

*Autorski
radovi*

⁵ Lazzarato, M., *The making of the indebted man, Semiotext(e)*, 2012., str. 52.

⁶ Neilson, B., “The Magic of Debt, or, Amortise This!”, *Mute* 2-6/2007, dostupno na: <http://www.metamute.org/editorial/articles/magic-debt-or-amortise>, 26. 1. 2013. (prevod: A.M.)

⁷ Giraudeau, Martin, “Remembering the Future: Entrepreneurship Guidebooks in the US, from Meditation to Method (1945-1975)”, *Foucault Studies*, 13/2012, str. 40-66, dostupno na: <http://rauli.cbs.dk/index.php/foucault-studies/article/view/3506/3810>, 22. 1. 2013.

⁸ Mennicken, A., et Miller, P., “Accounting, Territorialization and Power”, *Foucault studies*, No. 13/2012., str. 7 (prevod: A.M.)

tala. Istovremeno kapital bez rada ne može da se *kreće*, da se *oblikuje*, da prelazi iz jednog stanja u drugo, da vrši svoju transformaciju preko robe. Ključ je dužničke subjektivnosti u tome što se pomoću nje utiče na formiranje izuzetno važne pojave – na formiranje *tendencije*. Jer produktivnost subjekta duga, koliko i njegovo materijalno stanje, neposredno utiču na organski sastav kapitala u opticaju. Prema Harviju, kapital svoje krize ne rešava, već ih *geografski premešta*. Novi vidovi upravljanja koji su se razvili uporedo sa mikroelektronikom – elektronsko bankarstvo, dvostruko računovodstvo, mogućnost određivanja “tehničkog viška” u krizi – mogu se iskoristiti upravo i za *izmeštanje* krize koliko i za projektovanje polja ekstrakcija viška vrednosti bez obzira na to da li profitna stopa opada ili ne.¹⁰ Ovo je u ranom kapitalizmu bilo nemoguće.

Vavilon poznog kapitalizma: možemo li danas razbiti ploče duga?

Istorija je stvaranja duga istovremeno i istorija njegovog otpisivanja. Međutim, od početne sinteze zaduživanja i otpisivanja duga, u kapitalizmu opstaje samo jedan njen kraj – dijalektički proces zaduživanja, daljeg zaduživanja i obnavljanja uslova procesa zaduživanja. Ovo će postati jasno ukoliko dublje pogledamo istoriju ovog preloma. Ispod anahrone magle koja uvek okružuje kapitalističku reprodukciju krije se nekoliko različitih

⁹ Ovdje ne smemo izostaviti Fukoaov pojam *upravljaštva*. Dakako, spoj Marksa i Fukoa ima svoje dublje osnove; izraz “*Produktivkräfte*” označava proizvodne snage konkretnog, socijalnog rada. S druge strane, prema Marsdenu, disciplinarna tehnika upravo cilja na produktivnost tela. Tako *primum mobile* kapitalističke produkcije nije kontrola *per se*, već proizvođenje viška vrednosti pomoću razvijanja, ali i normalizacije i nadziranja proizvodnih snaga. Reč je o efikasnosti konkretnog rada čiji su normalizacija i računanje nezamislivi bez apstraktnog merenja. Vidi: Marsden, R., *The Nature of Capital: Marx after Foucault*, Routledge, London, 1999., str. 135 - 161.

¹⁰ Grejem Benjamin je tako 30ih godina XX. veka formulisao “value investing” kao analizu i metod rizičnog traženja tačaka na kojima su akcije trenutno obezvređene u odnosu na svoju “intrinzičnu vrednost” i naspram koje bi cena koju investitor plaća uvek bila samo trenutno precejenjena. Profit se onda izvlači iz viška vrednosti u odnosu na to obezvređeno stanje kada akcije promene svoje kretanje.

ekonomskih sistema koji nisu podrazumevali da je dug *beskonačnog* karaktera. Prema Lazaratu, posledice se tranzicije od “konačnog” ka “beskonačnom dugu” osele i danas. Dok je primitivnim društvima bila strana ideja javnog, neotplativog, dugoročnog duga, duga čije otplaćivanje prati samo sve veće zaduživanje, društvima nakon primitivne akumulacije kapitala ovo postaje jedan od nosećih stubova ekonomske i socijalne organizacije. Dejvid Greber istoriju duga smešta izvan konteksta tržišta koja su strukturirana samo oko profita. Za razliku od današnje ekonomije koja se temelji na proizvodnji i potrošnji, jedna je od formi pred-kapitalističke ekonomije bila centrirana oko pojma *raspodele*. Ekonomija se raspodele zasniva na nasilju, ratu i ratničkim aristokratijama. Tržišta su predstavljala tek sporedan proizvod aktivnosti države i dug u njima nije igrao konstitutivnu ulogu. Druge forme alokacije dobara bile su: *slavlje* i *poklon*. Za vreme samo jedne vladavine Vavilon je prošao kroz 4 otpisa duga: za vreme slabe žetve dugovi i pozajmice nagomilavali su se da bi se dekretom vladara poništavali. Erik Tusan piše: “Takvi proglasi otpisa duga, bili su prigoda za velika slavlja, najčešće tijekom godišnjih proslava Proljeća. Tradicija uništavanja ploča na kojima su dugovi bili zapisani, uvedena je u vrijeme vladavine dinastije Hamurabijeve obitelji – javne vlasti vodile su preciznu evidenciju dugova na pločama koje su se čuvala u Hramu.”¹¹ Slavlje otpisa duga nije naivan akt: u slavlju bi se oslobađali dužnički robovi i opraštale pozajmice. Otpis duga je povratak na *prethodno stanje*. Zato je ovaj dug konačan – njega ne prati dijalektika zaduživanja i kreditiranja budućnosti, njegova posledica nije povratna kontrola dužnika, već njegovo oslobađanje. Ovo je bilo moguće iz prostog razloga što za postojanje privrede tržišta nisu bila nužna. Postojanje ili nepostojanje novca i tržišta *nije predstavljalo uslov da bi se obavljala privreda jednog društva*.¹² Samim je tim postojalo i neko *prethodno stanje* ekvivalencije na koje bi se društvo moglo vratiti.

Međutim, danas nije tako. Uslov *sveopšteg* otpisa duga je da postoji *status quo ante* u kojem smo svi doslovno *nedužni*. U kapitalizmu ne postoji

¹¹ Toussaint, É, “Duga tradicija otpisa duga”, *Zarez*, xiv /343, 2012., str. 26.

¹² Umesto toga, radi trgovine na velike daljine, zaslužna je bila geografska lokacija zemalja i dobara. Karl Polanji naglašava da se “razmena dobara, međutim, uvek vršila pod velom uzajamnih poklona i obično posredstvom uzvratnih poseta”. Polanji, K.,

Velika transformacija, Filip Višnjić, Beograd, 2003., str. 70. Posledica je ovoga bila ta da je postojao princip zaštite od oskudice. Prema Polanjiu, bez postojanja ugovora i bez postojanja tržišta rada ništa nije sprečavalo zajednicu da spasi individuu od gladi: krajnja je beda bila nemoguća.

takvo stanje na koje bismo se mogli pozvati, ne postoji nikakva drevna ekvivalencija društvenih i ekonomskih odnosa kojima bismo se mogli vratiti. Ne postoji ekonomija “dobrog kapitala” koja se ne bi hranila dugovima. *But, the devil lies in the details.* Kapitalistički se odnos upravo pojavljuje kao odnos prividne ekvivalencije – radnik prodaje radnu snagu kapitalisti koji je u posedu kapitala. On s njim stupa u ugovorne odnose. Radi za najamninu, a lišava se svog slobodnog vremena. Ali ispod vela ugovornog odnosa, kao što kaže Marks, krije se mračni svet produkcije. Istorija je stvaranja ugovora između rada i kapitala istovremeno istorija stvaranja pasivnosti radnika, ali i pritiska da se njihova produktivnost poboljša. Tu se mogu pokrenuti ogromne teme: pojavljivanje radničke aristokratije u 19. veku, što je, prema Hobsbaumu, direktna posledica razvijanja industrijskog monopola Velike Britanije; potom, glorifikovanje rada u boljševizmu: rad više nije manifestacija *ne-slobode*, nego simbol puta do emancipacije ovekovečenog u srpu i čekiću; onda, država blagostanja – radniku se obezbeđuju stanovi, ishrana, zdravstvo itd; fordistička ideja masovnih radnika koji primaju visoku platu da bi kupili proizvode koje proizvode; saradnja sindikata sa kapitalistima; neoliberalna neutralizacija teorije na fakultetima pod pritiskom “slobodnog” tržišta itd. Međutim, samo najpovršniji pogled dovoljan je da se uoči jedna te ista stvar. Zajednički označitelj u svemu ovome jeste naivno pojavljivanje odnosa kapitala i rada kao harmoničnog odnosa *ekvivalencije*, kao odnosa ravnopravnosti i međusobne dobiti. Radite i tržište će vas negovati. Radite i bićete srećni. Rad oslobađa.

Uprkos tome, hvalospevi otpisu duga nisu retka stvar: Greberova se knjiga o istoriji duga završava panegirikom sveopštem otpisu. Međutim, otpis duga ima još jednu malu manu: on vraća sistem na noge. Otpisivanje duga ne izlazi iz ciklusa zaduživanja, već ga omogućava. *Ciklus opstaje.* Otpisivanje duga ne sprečava da se proces zaduživanja revitalizuje, čak ga i podstiče na to. I sam Tusan piše da ne smemo otpis brkati sa emancipacijom: otpis je prosto obnova bez ukidanja represije. On je obnova prethodnog stanja – sa celim spektrom njegove istovremene represije i blagostanja. To je obnova i *ništa više*. Otpis služi samo da ograniči porast nejednakosti kako bi je održao. Kapitalizam isto funkcioniše – pogledajte samo zanimljivi odnos tržišta i kapitala. *Kapitalu nije uvek odgovaralo slobodno tržište.* Još tokom nastanka “slobodnog” tržišta, prema Karlu Polanjiu, monetarna je politika liberala u Engleskoj dovela do toga da su se industrijska i druga preduzeća morala naknadno spasavati od slobode “samoregulativnog”

tržišta.¹³ Naravno, iako je opšti otpis nemoguć, pojedinačni je otpis duga moguć u izuzetnim slučajevima. U novije su vreme postojali pojedinačni otpisi dugova, pogotovo u doba posle kolonijalnih sila čije su dugove otpisivale nove države koje su nastajale nakon njihovog raspada. Ali to ne znači ništa loše po kapital. Ukidanjem posledice kapitalističkih odnosa otpis ih ne obara, nego ih afirmiše: "Jasno je da onaj koji dug otpisuje posjeduje moć, kao i da sam otpis duga funkcionise kao potvrda te moći, nipošto kao njeno (samo)ukidanje: njegova suverena volja nas duga oslobađa, što dakako ne znači da u dug ponovo nećemo zapasti. Ovdje valja parafrazirati Schmidtovu definiciju suverenosti: *suveren je onaj koji proglašava otpis duga.*"¹⁴ Otpis ne funkcionise da oslobodi subjekt od rada, već *da rad oslobodi od umora subjekta*, da ga na trenutak oslobodi pritiska produktivnosti kako bi ponovo mogao da bude produktivan. Da ga oslobodi pritiska produktivnosti kako ne bi bio – neproduktivan. On mu daje ekstazu trenutka da bi ga ponovo vratio u večni pakao rada.

*Autorski
radovi*

* * *

Forme se otpora protiv dužništva zaoštravaju tokom krize: preko bojkota banaka i štrajkova pa sve do dužničkih sindikata. Franko Berardi Bifo govori i o *pravu na insolventnost*. Nećemo vratiti dug. "Koncept insolventnosti implicira ne samo odbijanje vraćanja finansijskoga duga već i, na suptilan način, odbijanje podvrgavanja živog potencijala društvenih snaga formalnoj dominaciji ekonomskoga kodeksa."¹⁵ O kakvoj je insolventnosti reč? Ne o privatnoj ili kompanijskoj. Dug u kapitalizmu potiče iz same organizacije procesa produkcije, dakle strukturalnog je karaktera.

¹³ Pošto su posmatrali novac kroz fikciju robe, njegovo regulisanje je prepušteno tržištu. Međutim, budući da je količinu novca regulisao odnos ponude i potražnje, cene su drastično opadale, da bi se ovo rešilo tek posredstvom Centralne Banke koja je regulisala valutu: "Paradoksalno je što od razarajućih posledica samoregulatornog tržišta nisu morali da se čuvaju samo ljudska bića i prirodni resursi već i sama organizacija kapitalističke proizvodnje". Polanji, K., *Velika transformacija*, Filip Višnjić, Beograd, 2003, str. 135.

¹⁴ Andrej Nikolaidis, *U ime oca, sina i svetoga duga*, <http://www.e-novine.com/kultura/kultura-knjige/76624-ime-oca-sina-svetog-duga.html>, 23. i. 2013.

¹⁵ Bifo, F. B., "Pravo na insolventnost", *Zarez*, xiv /343, 2012., str. 23.

Međutim, iako potiče iz produkcije – on ne završava u njoj. Dug se privatizuje. Postaje vezan za ekonomske individue. Uvek se vezuje za konkretna lica, pravna ili privatna. Javni dug stoga otplaćuje javnost. Ali pravo na insolventnost ne znači “oprostićemo vam dug” ili oprostićemo vam “ovaj dug”, vaš privatni dug. Pravo na insolventnost u svojoj je suštini masovnog karaktera – ukidanje konstitutivne uloge nelikvidnosti. Bifo nažalost govori o kapitalističkom *Gestaltu*, o formi psihičkog automatizma itd. On govori o “krivoj produktivnosti” kapitalizma: “Konkretna moć produktivnog rada podvrgnuta je neproduktivnom i štoviše destruktivnom zadatku refinanciranja propalog finansijskog sustava.”¹⁶ Ali nije reč o tome da se moć produktivnog rada vrati na put svoje produkcije. To je nedopustivo zbog toga što je *proces zaduživanja neodvojiv od procesa produkcije*. Ponavljamo: ne postoji “dobar kapital” niti “dobra produkcija” koja ne bi zahtevala kreditiranje. U suštini je samog kapitala da mora nekako da prebrodi svoju vlastitu apstrakciju: da bi vršio svoje metamorfoze, on mora kondenzovati konkretno vreme tako da ono odgovara njegovim apstraktnim procesima. U tom smislu, kritika političke ekonomije ne sme ostaviti netaknutom osnovnu kategoriju kapitalističke produkcije – upravo samu *produkciju*. Nije reč o tome da se produkcija očisti od nečistoća koje joj stoje na putu. Reč je o tome da se razbije stega same produktivnosti. Reč je o tome da se odbija sama ideja produktivnosti kao svrhe same po sebi. Drugim rečima, ne boriti se u ime produktivnosti, već u ime *neproduktivnosti*. Ne u ime rada, već u ime *nerada*. Pravo na insolventnost znači suspenziju imperativa plaćanja unutar procesa produkcije. Međutim, istovremeno se mora uzeti u obzir i ponor koji se nalazi ispod borbe za insolventnost, a to je ponor produkcije – ona se mora dovesti u pitanje. Problem kapitalizma nije to što nema prave produktivnosti, već to što nema neproduktivnosti. Prema Bataju, kapitalizam ne poznaje ideju *žrtve* – dopuštenog i neproduktivnog bacanja energije. Nema neproduktivnog viška, on se baca, žrtvuje se na oltaru produktivnosti. Dug je upravo to: žrtvovanje neproduktivnosti. Njeno odbacivanje. Dug prevazilazi razliku između radnog i slobodnog vremena: on nalaže komandu, rad, planiranje, zateže omču ekonomizacije već ekonomskog subjekta. On to ne radi spolja nego iznutra. Ponovimo samo osnovne operativne teme: afekti, kognicija, jezik, samo - percepcija. Subjekt duga je truo iznutra, *homo debitor* je puki kalkulator. Nije li u tome žrtva neproduktivnosti? Subjekt je samo produktivan, *i ništa više*.

¹⁶ Ibid.

Literatura:

BIFO, F. B., "Pravo na insolventnost", *Zarez*, xiv /343, 2012.

DURDEN, TYLER, *41 Years After The Death Of The Gold Standard, A Look At "How We Ended Up In This Economic Purgatory"*, <http://www.zerohedge.com/news/41-years-after-death-gold-standard-look-how-we-ended-economic-purgatory>, 20. 1. 2013.

GIRAudeau, MARTIN, "Remembering the Future: Entrepreneurship Guidebooks in the US, from Meditation to Method (1945-1975)", *Foucault Studies*, 13/2012, str. 40-66, dostupno na: <http://rauli.cbs.dk/index.php/foucault-studies/article/view/3506/3810>, 22. 1. 2013.

LAZZARATO, M., *The making of the indebted man*, Semiotext(e), 2012.

MARSDEN, R., *The Nature of Capital: Marx after Foucault*, Routledge, London, 1999.

MENNICKEN, A., ET MILLER, P., "Accounting, Territorialization and Power", *Foucault studies*, No. 13/2012.

NEILSON, B., "The Magic of Debt, or, Amortise This!", *Mute* 2-6/2007, dostupno na: <http://www.mute-mute.org/editorial/articles/magic-debt-or-amortise>, 26. 1. 2013.

NIKOLAIDIS, A., *U ime oca, sina i svetoga duga*, <http://www.e-novine.com/kultura/kultura-knjige/76624-ime-oca-sina-svetog-duga.html>, 23. 1. 2013.

POLANJ1, K., *Velika transformacija*, Filip Višnjić, Beograd, 2003.

TOUSSAINT, É, "Duga tradicija otpisa duga", *Zarez*, xiv /343, 2012.